

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart

Petra, Teunissen

Citation

Petra, T. (2017, June 15). *Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart*. In Orde Tekst & Advies, Barendrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/49612> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Teunissen, Petra

Title: Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart

Issue Date: 2017-06-15

Het beschutte dal der herinnering

1968 – 1972

*Het voorbijje trekt me en neemt mijn gedachten in beslag en ik vind daar iets van troost in.*¹

De Zuilenstraat, in de 21ste eeuw een oase van rust aan de rand van de binnenstad, was eind jaren zestig een zeer levendige straat met veel autoverkeer. Van 1964 tot 1975 was er een sociëteit voor Spaanse gastarbeiders gevestigd. In ‘Casa Española’ waren een bibliotheek en een crèche ingericht en er werd onderwijs gegeven. Er waren ook drankovergoten disco- en dansavonden en flamencodanslessen, die voor de nodige geluidsoverlast zorgden.² Het wonen in de stad met ‘steeds meer herrie en afbraak’ maakte Clare Lennart treurig.

Clare had veel rust en stilte nodig, om te denken en om te werken. Voor haar was de nachtelijke stilte niet bedreigend, maar troostend. De stilte ‘sprak’ tot haar, bracht haar inspiratie en de gedachterust die noodzakelijk was voor haar werk.³ Ze overwoog zelfs om ’s nachts te gaan leven zodat niets de vlucht van haar gedachten zou onderbreken. Alleen al de mogelijkheid van het bedenken van deze uitweg bracht opluchting ‘zoals het een gevangene oplucht te werken aan zijn ontsnapping.’⁴

Clare Lennart zon vaak op een verhuizing naar ‘buiten’, maar daar kwam ze uiteindelijk niet toe.⁵ Ze was te veel gehecht aan haar huis en aan Utrecht:

Als ik voor mijn slaapkamerraam sta voel ik bij voorbaat het heimwee dat in me zal schrijnen als dit zo diep vertrouwde beeld geen deel meer uit zou maken van mijn leven. Vaak hoor ik mensen zeggen dat ze hun eigen omgeving, hun stad, hun dorp, hun land niet meer zien. Het stof van de gewoonte ligt in een dikke laag over hun dagelijks bestaan. [...] Ik kan mij dat niet goed indenken. Voor mij is het juist andersom. Ik ervaar de diepste vreugde als ik kijk naar mijn stukje oude stad, mijn populieren, mijn rode daken, mijn landschap dat me van jongs af vertrouwd is. Naarmate ik ouder word, heb ik een langere inlooperperiode nodig om iets nieuws in te passen in mijn leven.⁶

Wat Clare betreft werd een schrijftalent niet groter als je ging reizen.⁷ Zij schreef het liefste over wat ze in en om haar eigen huis beleefde. Terwijl haar vrienden en vriendinnen buitenlandse reizen maakten en haar ansichtkaartjes stuurden voor haar ‘beeldengalerij’ in de keuken, beperkte Clare haar vakanties tot losse dagen in het huisje in Maarn.⁸ Alleen

daar, in de stilte, was ze even écht gelukkig en ontspannen: ‘Altijd als ik zo alleen in het huisje ben, de harsachtige boslucht opsnuif, om mij heen het gefladder en nu het voorjaar nadert ook het gekwetter van vogels hoor, is het me of ik een eeuwig vreemde wereld achter me laat en een diep vertrouwd domein betreed... een andere wereld waarin ik werkelijk thuis hoor.’⁹

‘Je leeft enigszins gehandicapt’

Op 21 juli 1969 werd Clare Lennart zeventig jaar. Haar ‘65^e’ verjaardag was aanleiding voor enkele interviews, waarin ze terugkeek op haar leven. In het gesprek met Conny Sluysmans van *De Telegraaf* was ze openhartig over haar eenzaamheid na de dood van Wim van den Boogaard:

Natuurlijk, als je op je 55ste [sic] weduwe wordt, kun je eventueel hertrouwen. Maar ik geloof daar niet zo erg in. Ik geloof dat je in tamelijk jeugdige jaren flink verliefd moet zijn geweest op een man, om met diezelfde man oud te kunnen worden. Daarmee bedoel ik niet te zeggen dat je met je jeugdliefde moet trouwen. Het is goed ervaring te hebben vóór je trouwt. Maar dat trouwen moet, dacht ik, wél gebeuren in een tijd dat je nog tot over je oren verliefd kunt zijn. Omdat dán de ander in je herinnering altijd nog een beetje die man of die vrouw van vroeger blijft. Want dat is het nadeel van alleen oud worden, zoals ik nu bezig ben te doen. Er is langzamerhand niemand meer die je jóng gekend heeft. En dat is echt een gemis. Ik geloof dat oud worden niet wezenlijk erg is als je sámen oud kunt worden. Soms zie ik oude mensen samen lopen en dan denk ik: wat heerlijk eigenlijk. Als je samen oud wordt, ziet je man je nooit echt als een oude vrouw; hij blijft grappige leuke dingen van vroeger in je zien. Je blijft beiden weten dat je ooit met alle felheid waarover je kon beschikken, gedacht hebt: ik wil die man, ik wil die vrouw. En juist doordat je vele jaren lang vele dingen samen hebt meegemaakt – waardoor er een groot veld van herinneringen ontstaat – krijgt je liefde een betere kans. Je gaat steeds meer beseffen dat je elkaar niet missen kunt. [...] O ja, ik zou weer jong en verliefd willen zijn. Als er iets bestond waardoor je de zandloper van de tijd kon terugzetten, denk ik niet dat ik néé zou zeggen. Maar dan zonder de geestelijke ballast die ik nu heb. Het is voor een mens zo mateloos belangrijk dat hij iets vindt om van te houden. Iets, maar liever iemand. Ik had vast ook geen goede boeken kunnen schrijven, als ik die kern van liefde had gemist. [...] Ook in mijn schrijven ben ik anders geworden, toen de liefde ophield. Je hebt de neiging terug te kijken en de toekomst gering te achten. Je leeft enigszins gehandicapt. Er is geen enkele persoon op aarde meer die bijvoorbeeld bij een grote catastrofe het eerst aan mij zou denken.¹⁰

De teneur van het artikel was tamelijk somber. Somberder dan het gesprek met Conny Sluysmans zelf was geweest, vond Clare: 'In het artikel uit *De Telegraaf* staat lang niet alles wat ik gezegd heb. Ik heb o.a. ook gezegd dat er nog heel wat dingen zijn waar ik blij mee ben: de natuur, mijn poesen, mijn werk nu en dan. Maar alles is zo veel moeilijker en zwaarder geworden.'¹¹

Hoewel ze een vol, druk leven had, voelde Clare zich vaak eenzaam zonder haar man. Kinderen of kleinkinderen die haar eenzaamheid hadden kunnen verlichten, miste ze niet. Ze had genoeg aan haar poezen. Ze miste juist de oudere generatie: 'Wie oud wordt ziet om zich heen beminden, vrienden, leeftijdsgenoten uitsterven en moet zelfs vaak afstand doen van geliefde dieren. Hoe ouder je wordt, hoe minder mensen er overblijven die werkelijk in je doen en laten zijn geïnteresseerd. Dat houdt in dat je een aanzienlijke mate van vrijheid geniet. Het houdt tevens in dat de eenzaamheid zich om je samenpakt. [...] Want tot het uur van je dood gaan vrijheid en eenzaamheid hand in hand als gezworen kameraden.'¹²

Ze toonde veel belangstelling voor mensen, collega's vooral, die nog ouder waren dan zijzelf. Uit respect voor de vorige generatie, maar ook omdat de ouderdom met zoveel gebreken komt. Ze was soms blij dat Wim betrekkelijk jong was gestorven zonder lang ziek te zijn geweest en was wel eens bang om, zoals veel Klavers, negentig te worden. Indien mogelijk probeerde ze ouderen, zoals journaliste Ro van Oven, op te zoeken, want 'oud en eenzaam' vond ze altijd erg.¹³

Clare Lennart was zijdelings betrokken bij het werk van Harriët Freezer voor de emancipatie van ouderen. Freezer vond dat ouderen meer initiatieven moesten nemen en zich niet afhankelijk van anderen moesten opstellen.¹⁴ Ze richtte in 1968 het tijdschrift 'voor oudere generaties' *Ouderwijs* op, waarvoor Clare twee artikelen schreef.¹⁵ Wim Hora Adema was als adviseur bij *Ouderwijs* betrokken. Zij vroeg of Clare een interview wilde doen met een hoogbejaarde die zich de tijd van voor de Eerste Wereldoorlog nog herinnerde om daarmee een

Clare Lennart, 15 november 1971. Foto Ronald Sweering. Collectie auteur.

stukje van de oude tijd gezien door de ogen van gewone mensen vast te leggen.' Dat was precies het soort 'oral history' waar Clare Lennart enthousiast over was.¹⁶ Ze had een lang vraagggesprek met Taeke Huitema, die op 22 februari 1972 honderd jaar werd.¹⁷ Taeke Huitema was iemand die nog vol belangstelling voor anderen in het leven stond. Iemand die, zoals Luite Klaver, in zijn zeer hoge ouderdom kon terugvallen op zijn innerlijke reserves en mentaal in balans kon blijven, zij het met hulp van jonge familieleden.¹⁸ Hoe belangrijk familie is, juist als je ouder wordt en er meer verleden dan toekomst is, had Clare ook zelf ervaren: 'Nu ik zelf zo oud ben geworden dat niemand je meer vanzelfsprekend accepteert en vanzelfsprekend belang stelt in al je doen en laten, tot het onbelangrijkste toe, nu verlang ik dikwijls terug naar het toevluchtsoord dat de familie je bood. Je was er altijd zo van harte welkom, je kon er komen wanneer je wou, blijven zo lang je zin had. [...] Er is geen oudere generatie meer, die je van kind af heeft gekend en die je, niet verstandelijk maar gevoelsmatig, na staat.'¹⁹

Een klein eiland van uitgespaard verleden

Voor het merendeel van haar werkzaamheden tussen 1969 en 1972 dook Clare in haar jeugd- en familieherinneringen. In 1970 kwam de bundel *Een mus op je vensterbank* uit. Clare Lennart en haar uitgever Zwiers hebben de bewuste keuze gemaakt om van *Een mus op je vensterbank* een 'autobiografisch' boek te maken, met verhalen over 'het ouderlijk huis van de schrijfster op de Noord-Veluwe, waar zij speels en dromerig aan terugdenkt.' Ze noemden de bundel onderling het 'Trezia en Elly-boek'.²⁰ Clare wilde expliciet de verbinding leggen met *Twee negerpopjes*, waarin de zusjes Trezia en Elly optreden.²¹ Min of meer in chronologische volgorde volgt de lezer Claartje van de lagere school in Oldebroek naar de kweekschool en naar de dorpen waar ze als jonge onderwijzeres werkte. De titel van de bundel, *Een mus op je vensterbank*, verwijst naar een cruciale jeugdherinnering. De tienjarige Claartje bewondert een musje – en zegt: 'Wat is het eigenlijk een mooi vogeltje.' Dan zegt haar moeder: 'Wees maar blij dat je dat ziet, daar zal je in je leven nog veel plezier van hebben.'²² Harriët Freezer vond het een typische Clare-Lennart-uitdaging om in een tijd van ruimtevaart, transplantaties, oorlogen en demonstraties zo nadrukkelijk aandacht te vragen voor een mus op je vensterbank. Ze zag de titel dan ook als een bewuste uitdaging, een beginselverklaring of geloofsbelijdenis van Clare Lennart: 'Ik ben niet actueel. Ik zal het nooit worden. Het boek had met een modernere en even wezenlijke titel 'groen bloed' kunnen heten. Maar nee, die irritante mus moest er juist bij.'²³ Een nietige mus was voor Clare Lennart hét symbool van het broodnodige tegenwicht tegen de rotzooi in de wereld.²⁴

Toen Clare Lennart deze bundel samenstelde, was ze al volop bezig aan het uitwerken van haar familiegeschiedenis *Weleer*. De huidige 'haastige, onverschillige en begerige' tijd contrasteerde sterk met de in haar ogen idyllisch rustige wereld van de negentiende eeuw. Zo positioneerde ze *Een mus op je vensterbank* als een hors-d'oeuvre voor

Weleer. Lezers die interesse hadden in de personages Trezia en Elly, zouden zeker een boek over de echte kunstenaarskinderen Clara en Eveline Klaver willen lezen. Openlijk autobiografisch schrijven betekent echter dat mensen niet alleen naar het boek kijken, maar door het boek heen naar de auteur. Clare had indertijd weliswaar door laten schemeren dat *Twee negerpopjes* autobiografisch was, maar pas door het boekje van Fré Dommisse was duidelijk geworden hoeveel stof ze voor haar romans aan de realiteit had ontleend. Daarmee nam ze welbewust het risico dat ze geleidelijk aan een levensgroot personage werd in de dagelijkse werkelijkheid.²⁵

Rico Bulthuis signaleerde deze kentering in zijn recensie van *Een mus op je vensterbank*: ‘In de boeken van Clare Lennart gaat men – overdreven gezegd – te biecht, maar zijzelf biecht niet. En juist daarom werd ik getroffen door haar laatste bundel vertellingen: *Een mus op je vensterbank*. Dat ook veel van deze korte verhalen op autobiografische gegevens zijn geïnspireerd, bewijst nog niet dat ze werkelijk openhartig zijn.’ Het In Memoriam van Luite Klaver had hem getroffen: ‘Nog nooit las ik een stuk proza van Clare Lennart waarin ze zo ongeremd doorbrak naar haar eigen werkelijkheid, en hoewel ik veel van haar werk bewonder, is dit het eerste stuk dat mij heeft ontroerd. In dit verhaal – kort verslag zo men wil – is veel van Clare Lennarts tweede werkelijkheid duidelijk geworden. Het verhaal over de vader is op zichzelf niet schokkend of onthullend, maar het is ontgaan van elke literaire camouflage, en het is inderdaad autobiografisch. Het is voor mij een commentaar op de vroegere romans, een sleutel die de deur opent naar de achtergronden van het werk. Misschien is deze schets een inleiding naar een nieuwe, meer realistische periode in Clare Lennarts schrijverschap.’²⁶

Het verleden leeft met mij mee

Al vanaf het moment dat Clare Lennart het In Memoriam van haar vader schreef, was het (familie)verleden voor haar opnieuw gaan leven en halverwege de jaren zestig was ze systematisch onderzoek gaan doen naar haar familie. Ze verzamelde correspondentie, sprak met Doyer- en Klaver-nichten en verdiepte zich in de geschiedenis van het stoffenbedrijf van de Doyers.²⁷ Aanvankelijk deed Clare Lennart dat onderzoek puur voor zichzelf. Familiekroniekken interesseerden haar zeer. Het leek haar aardig ‘en niet zo ontzettend moeilijk’ om een mooi verhaal te schrijven als je de nodige archiefstukken tot je beschikking had.²⁸ Ze had *Onpersoonlijke herinneringen* van Frans Coenen bewonderd en ook diens autobiografische familiegeschiedenis *De muzikale beddenmaker*.²⁹ Ze was gegrepen door *Van gewone mensen* van J.C. van Schagen, een ‘met liefde, humor en weemoed geschreven boek over een gelukkige jeugd... gelukkig niet door de materiële voordelen die een welvaartsstaat een kind kan verschaffen, maar door de geest waarvan het hele leven was doortrokken.’³⁰

In haar romans had Clare Lennart vele gebeurtenissen uit de levens van haar ouders literair verbeeld. Ook hun karaktereigenschappen keerden terug in haar personages. Nu

ze zelf op een leeftijd was gekomen dat ze meer verleden had dan toekomst, keek ze nóg vaker terug op haar jeugd dan ze al eerder had gedaan: ‘Meer dan vroeger leeft het verleden met mij mee, niet alleen mijn eigen huwelijk, maar ook het verleden dat verder terug ligt, ouders, grootouders, plaatsen waar je als kind hebt gewoond. Hoewel ik helemaal geen zorgeloze jeugd heb gehad, denk ik [...] aan mijn jeugd terug als aan iets liefs en dierbaars. Waarschijnlijk doordat mijn vader en moeder beiden mensen waren zonder kleinzieligheid.’³¹

Clare Lennart kon zich de sfeer van gebeurtenissen formidabel goed herinneren. Bloemen, boektitels, namen of muziekstukken riepen direct levendige, gedetailleerde herinneringen op. Over het algemeen waren dat positieve belevenissen. Bij iedere kermis dacht ze aan de ‘prachtige, blauw of gele’ opblaastoetertjes die ze als kind kreeg.³² Haar herinneringen werden versterkt door vondsten in het familiearchief van de Doyers. Ze had mooi materiaal in handen gekregen zoals brieven van haar grootvader Anton Doyer aan zijn vrouw Helena Clara Yntema en aan zijn zes kinderen. Vooral de notities en correspondentie van haar moeder Da Doyer bezorgden Clare de historische sensatie van direct contact met het verleden. Toen ze eenmaal over al die gegevens beschikte, kon ze het niet laten er een boek over te schrijven. Ze ging zich ook in de Hattense kant van haar familie verdiepen. Op den duur voelde ze zich ‘helemaal terug in die voorbije tijd’ en ervoer haar zoektocht als ‘een heerlijke reis’.³³

Tegen veel mensen vertelde ze over haar project, dat ze al in 1965 voor *Weleer* doopte. Met Hans Edinga zat zij op warme zomeravonden urenlang op de veranda van restaurant Belvédère in Schoonhoven en sprak over ‘weleer’ – over haar ouders en grootouders en kinderbelevenissen.³⁴ Voor een bezoekende studente haalde ze de familiepapieren uit haar bureauladen.³⁵ Met William Kuik sprak ze over de kunst van haar ouders. Fragmenten van haar onderzoek verwerkte ze in haar columns in het *Utrechts Nieuwsblad*.³⁶ Ook gaf ze lezingen over haar familiegeschiedenis.³⁷ Langzamerhand merkte ze dat mensen belangstelling hadden voor haar persoonlijke geschiedenis. Ze durfde het niet goed uit te geven, want ze wist niet zeker of het ‘eenzijdige’ letterkundige klimaat wel gunstig was voor haar familieverhaal.³⁸ Ze schreef *Weleer* voor haar eigen plezier en zei opstandig: ‘Wat ze ermee doen als ik dood ben moeten ze dan maar zelf weten, dan heb ik er in elk geval geen gezeur meer van.’³⁹

Een groot deel van de Nederlandse bevolking had wel degelijk interesse voor het nabije verleden. Na 1965 groeide een verlangen naar vroeger, naar omkijken. Ouderwetse voorwerpen en kledingstukken uit ‘grootmoeders tijd’ werden ineens weer populair. De antiekmarkt floreerde. Er kwamen heimweeboekjes met oude ansichten van bijna iedere plaats in Nederland met nostalgische onderschriften. W.A. Braasem, een kennis van Clare Lennart uit de Zeister Litteraire Kring, publiceerde in 1966 *Van Haagse dingen die voorbij zijn. Beelden uit het Den Haag van Louis Couperus*, dat al snel herdrukt moest worden.⁴⁰

Clare Lennart heeft moeite gehad om *Weleer* los te laten. Ze dacht dat alleen familieleden en mensen die de familie van nabij kenden, er iets aan zouden vinden. Bovendien was ze bang ‘een boel ellende’ te krijgen door afbrekende kritiek.⁴¹ Het was immers een zeer persoonlijk boek. Een hybride boek ook, een mengvorm van familiegeschiedenis, autobiografie en roman. Als romanière had Clare meer aandacht voor de karakters en drijfveren van haar familieleden dan voor concrete gebeurtenissen en carrières. Haar familieleden werden personages. Ze vroeg zich bijvoorbeeld af of haar overgrootmoeder Everdina Maria Moulin met haar Franse achternaam het ‘element van wankelheid, ongedurigheid, van driftmatig en onaangepast handelen’ in de bezadigde Gelderse familie Klaver had gebracht.⁴² Het historische materiaal nodigde uit tot expliciete zelfreflectie, zoals: ‘Als ik zie dat Da er juist het fragment uitpikt, waarin de ernst wordt aangevallen, voel ik toch wel iets als verwantschap. Het overmatig ernstige, zwaar-op-de handse wekt ook in mij gauw een gevoel van wantrouwen.’⁴³ Zij trok lijnen uit de karakters van haar voorouders naar haar eigen karakter, zoals haar ‘onverbeterlijke neiging tot uitstellen’.⁴⁴ Zo ‘leefde ze als het ware hun leven terug’.⁴⁵

Over haar grootmoeder Klaver schreef Clare: ‘Bluffen, opscheppen, dik doen, iedere vorm van pathétiek ook waren dingen die zij beneden haar waardigheid vond en streng berispte als een van haar kinderen of kleinkinderen er zich aan schuldig maakte. Misschien heeft zij dit mij zelfs zo grondig bijgebracht dat het me nu nog bijna onmogelijk is enig werk van mezelf, een manuscript bijvoorbeeld, met overtuiging aan te prijzen, ook al is het erom begonnen er een uitgever voor te interesseren.’⁴⁶ Bij ieder manuscript moest ze iets in zichzelf forceren om het prijs te geven aan de wereld. Publicatie gaf haar een gevoel van verlies, van ontluistering.⁴⁷ Alleen het verlangen naar een ‘gemeenzaamheid in de geest’ met het publiek bracht haar ertoe *Weleer* toch los te laten en haar herinneringen te delen met haar trouwe lezers.

Het aanhoudend aandringen van uitgeverij Nijgh & Van Ditmar speelde ook een rol. In mei 1966, nog geen jaar na *Twintig ramen aan de straat*, hengelde Van Dam van Isselt al naar een nieuwe roman van Clare Lennart en vroeg wanneer ze het manuscript kon toezenden.⁴⁸ Van Dam van Isselt voerde de druk op Clare voortdurend op. In april 1970 schreef hij: ‘Men vraagt mij zo dikwijls wanneer er weer eens iets van Uw hand komt; men wacht er werkelijk op dat U de pen weer opneemt en een roman of novelle schrijft. U moet zich werkelijk niet storen aan recensies van sommige moderne jongeren, U hebt immers zelf een groot lezerspubliek dat U weet te waarderen en daar gaat het toch maar om.’⁴⁹ Toen ze in juni 1971 eindelijk het manuscript naar Den Haag stuurde, was Van Dam van Isselt enthousiast en las *Weleer* in twee avonden uit.⁵⁰

In overleg met Clare bracht Van Dam van Isselt een eerste druk uit van tweeduizend exemplaren in gebonden vorm. Hij liet meteen de tweede druk meedraaien, die als paperback verscheen, zodat de eerste totale oplage vijfduizend exemplaren bedroeg. Het boek bevat géén illustraties, anders werd het te duur. Alleen op het (stof)omslag zijn

enkele familieportretten afgedrukt. Omdat Clare deze portretten uitgebreid beschrijft, is het jammer dat de foto’s zo klein zijn dat lezers een loep nodig hebben om haar familieleden te bestuderen.

Het leven zonder make-up

In *Weleer* concentreerde Clare zich op de levens van haar acht overgrootouders en vier grootouders. En passant komen ook haar ooms en tantes in het relaas voor. Ze opende met het eerder gepubliceerde *In Memoriam* van Luite Klaver en een zeer visuele beschrijving van het stadje Hattem, zoals Klaver dat als kind zag. Vooral het portret van haar grootmoeder Klaver is heel levendig. De Klaver-grootouders had Clare persoonlijk goed gekend, zij stierven pas toen ze in de twintig was.⁵¹ Bovendien was Luite Klaver, een week voor hij stierf, zijn dochters ineens verhalen gaan vertellen over zijn familie. Daarvoor had hij nooit willen praten.⁵² Clare wilde laten zien dat al haar doodgewone familieleden stuk voor stuk iets unieks hadden. Ze was zich er terdege van bewust dat de geschiedenis altijd een interpretatie is:

een lang leven van jeugd tot ouderdom zie je nooit in zijn totaliteit. Ook niet in je eigen leven. Er ontbreken gedeelten. Je herinnering gaat niet terug tot de vroegste kindertijd of hoogstens zeer fragmentarisch. Veel ontglipt je bij het ouder worden. Bovendien is het tempo van de werkelijkheid zo traag, dat je de grote lijn van het leven uit het oog verliest, afdwaalt op zijpaden, in verwarring raakt door de overvloed van details. Het verhaal is beknopter en sneller.⁵³

Bij het schrijven over ‘eigen vlees’ stuitte ze op enkele heikele kwesties in de families. Zoals de vraag waarom haar grootmoeder Klaver nooit haar huis verliet, en de moeilijke verhouding tussen de kinderen Doyer en hun stiefmoeder. Ze lijkt in *Weleer* weinig verzwegen te hebben. Alle familieleden noemt ze met naam en toenaam, met lek en gebrek. De stroeve relatie tussen haar vader en zijn schoonfamilie, de spanningen in het huwelijk van haar ouders: ze schrijft er tamelijk nuchter over en blijft loyaal naar beide partijen. Ze was wel discreet over de levenden. Haar zuster duidt ze met het initiaal E. aan.

Clare bekeek het heden altijd met de bril van de geschiedenis op en andersom. Ze toetste de nieuwe tijd aan de oude. *Weleer* is niet alleen een particuliere familiegeschiedenis, het is vooral een pleidooi voor een andere manier van leven. In haar columns in het *Utrechts Nieuwsblad* schreef Clare Lennart met heimwee over ‘de maat van het verleden’.⁵⁴ De titel van haar laatste boek is dan ook uitdagend bedoeld. Omdat het voorbije leven in haar ogen vertrouwdheid, intimiteit en vriendelijkheid bezat, duidde ze het aan met ‘wel-eer’: ‘*Weleer* was voor mij eerder een uitstraling van het verleden dan een registratie van feitelijke toestanden en gebeurtenissen.’⁵⁵ Er lag weliswaar een ‘element van

willekeur' in de keuzes die ze maakte, maar ze had nu eenmaal willen laten zien wat het betekende om een leven te leiden 'op de menselijke maat'. Ze was bang dat de mens, door de snelle technische ontwikkelingen in de twintigste eeuw, zou meewerken aan zijn eigen ondergang. Blijkbaar had Clare weinig oog voor de armoede, uitputting en ellende die de industrialisatie van de negentiende eeuw (ook) meebracht, waardoor ze soms 'snoezige tooverlantaarnplaatjes' toonde. Dat vertekende beeld was een bewuste keuze, omdat ze ervan overtuigd was dat in 1900 veel meer mensen het leven positief beoordeelden dan in 1970. Al was het alleen maar omdat de mensen toen nog niet hadden afgeleerd behagen te scheppen in gewone dingen. Dat leven 'zonder make-up' sprak Clare zeer aan.⁵⁶ Ze zag zichzelf als 'negentiende-eeuws' omdat ze de schoonheid van het dagelijkse leven zag. Ook in dit boek beschuldigde ze 'onze naoorlogse generatie' ervan alles een 'draai ten kwade te geven.'⁵⁷ Clare leed aan wat zij noemde 'de negentiende-eeuwse gedachtekrinkel, die aan alles op de wereld een draai ten goede wilde geven.' Zij heeft haar verleden geheel gecultiveerd, in een verzet tegen het afscheid van haar korte jeugd. Zo koesterde ze haar kinderjaren als een verloren paradijs.⁵⁸ Dit nostalgische verlangen creëerde enerzijds pijn om het gemis van de voorbije periode, maar ze genoot ook van die melancholie en maakte het verlangen nog groter door haar herinneringen steeds gelukkiger en verrukkelijker voor te stellen.⁵⁹

Aan de andere kant maakte ze het heden en de toekomst zwarter dan wellicht nodig was. Daardoor had ze haar (bijgekleurde) herinneringen aan het verleden weer broodnodig om aan de dagelijkse realiteit te ontsnappen en de toekomst onder ogen te durven zien. Het op schrift stellen van haar verleden in *Weleer* heeft Clare Lennart niet alleen vreugde gegeven in een moeilijke en eenzame periode, maar ook haar carrière als schrijfster een nieuwe impuls gegeven.

Een 'recherche du temps perdu'

Weleer verscheen eind 1971. Wellicht omdat het geen roman was, lieten de recensenten hun bespreking enige tijd liggen. Verspreid over 1972 kwamen er toch behoorlijk

Omslag van *Weleer* (1971), voorzien van familiefoto's van Clare Lennart.

wat recensies, die doorgaans positief waren.⁶⁰ Het deel over Hattem sprak de meeste critici zeer aan, al oordeelde Rico Bulthuis dat Clare Luite Klaver te geretoucheerd had weergegeven. Ze had de feiten door de sfeer laten bepalen.⁶¹ Alfred Kossmann vond dat Clare Lennart 'doodsimpel' schreef: 'een beetje sentimenteel, een beetje alsof ze "met het hoofd achterstevoren" leeft [...], maar juist door dit kneuterige, huiselijke beginnen voor de lezer het stadje Hattem en het stadje Deventer van de vorige eeuw beelden te worden. Zo was het, denk je, en het was bepaald niet beroerd, al zouden wij het saai vinden.'⁶² Met name het portret van de zeer zelfbewuste grootmoeder Klaver, in wie Clare een soort ideaalbeeld van de negentiende eeuw had geschetst, maakte de tongen los. Kossmann vond het jammer dat Clare Lennart geen psychologische roman had geschreven over Opoe Klaver, deze 'tragedie van jewelste'.

Ab Visser zag Clare's memoires als een natuurlijke drang tot zelfbevestiging: 'Het is 't opmaken van de balans, een confrontatie van wie men is met wie men was. Het is zowel een [...] terugverlangen naar het begin, de geboorte, als het opwerpen van een zinloze barricade tegen het einde, de dood. Men tracht zijn leven nog eens te herbeleven.' Hij vond *Weleer* een sympathiek, eerlijk, wat melancholiek, maar beslist niet somber boek. Zijn grootste bezwaar tegen haar 'recherche du temps perdu' betrof het slothoofdstuk, waar zij zich op glad ijs begeeft als zij de negentiende-eeuwers vergelijkt met de twintigste-eeuwers. Pas de 21ste-eeuwse mens kan een onpartijdig oordeel over voor- en nadelen van de beide voorafgaande eeuwen vellen, vond Visser.⁶³

Bij *Trouw* viel het verlangen naar de rust van de negentiende eeuw juist in goede aarde: 'Niemand zal in onze tijd Clare Lennart haar nostalgie verwijten, of die afdoen met de opmerking, dat het hebben van heimwee naar voorbije tijden een ouderdomsverschijnsel is. Ook jonge mensen komen in opstand tegen een langzamerhand onmenselijke samenleving. [...] Binnenkort verstikken we in ons vuil, worden we gek van lawaai en overdadig licht, en vooral door gebrek aan wijdsheid en eenzaamheid. Dat zijn geen gedachten van seniele mensen, maar van moderne, menigmaal ook jonge sociologen en artsen.'⁶⁴

Hans Edinga vond *Weleer* een bij vlagen profetisch boek en vooral aantrekkelijk omdat Clare 'misschien ongewild' een zelfportret gaf van de schrijfster-in-de-dop: 'Men ziet heel duidelijk welke elementen haar vormden, welke omstandigheden haar stimuleerden en welke geërfde karaktereigenschappen haar voorbestemden. Hoe gunstig heeft enerzijds het isolement van eenzaam buiten wonen gewerkt en hoe bevruchtend het regelmatige contact met de familie van weerszijden.'⁶⁵

Mensenlevens uit een voorbije tijd

De overwegend positieve reacties op *Weleer* hebben Clare Lennart verrast en haar goed gedaan.⁶⁶ Ze kreeg moed om het tweede deel van *Weleer* te gaan schrijven, want ze vermoedde dat haar relaas over het huwelijk van haar ouders het zeker goed zou doen.

Ze was ‘helemaal vervuld’ van het vervolg.⁶⁷ In een bedankbrief aan Hans Warren, die *Weleer* had omschreven als ‘liefdevolle, diep borende peiling van het familieleven in de negentiende eeuw’ en die benieuwd was naar de ‘ontknoping’ van het Klaver-Doyer huwelijk, vertelde ze meer over haar plannen:

In de flaptekst, die ik op verzoek van de uitgever zelf had geschreven, had ik vermeld dat een tweede deel zou volgen. Om duistere redenen – misschien verwachtten zij een grote sof – is dat weggelaten. In dit tweede deel kan ik natuurlijk meer eigen herinneringen verwerken. Na de Amsterdamse tijd komt dan hun huwelijk, eerst korte tijd in Hattem, daarna op De Ekelenburg in Oldebroek, een afgelegen buitenhuis. Dit alles heb ik herhaaldelijk, min of meer geromantiseerd, in mijn boeken verwerkt. Nu wil ik het eens precies doen zoals het was. De karakters van mijn vader en moeder komen hier veel beter uit de verf, ook hun huwelijk dat een mislukking werd, al behielden zij wederzijds waardering voor de persoonlijkheid van de ander. [...] Ik eindig dan zo ongeveer waar ‘De negerpopjes’ begint.⁶⁸

Clare had *Weleer* niet zozeer voor de recensenten geschreven, maar vooral voor haar ‘gewone’ lezers. Met deze tamelijk intieme autobiografie creëerde ze immers de illusie dat zij, de verteller, de lezer nodig had voor haar ontboezemingen. Zeker de bladzijden over de negentiende eeuw lezen als een voortdurende vraag om instemming, al was het alleen maar omdat ze de lezers rechtstreeks aanspreekt.⁶⁹ Met haar Utrechtse column-lezers had ze al eerder een ‘verbond’ gesloten, maar met *Weleer* bereikte ze een landelijk publiek van zielsverwanten. Met haar herinneringen aan grootmoeders tijd opende ze de laden van een kast die anderen toegang gaf tot de laden van hun eigen herinneringen. Lezers namen de moeite om haar te schrijven hoeveel herinneringen *Weleer* had losgemaakt.⁷⁰

Scholier Gé Vaartjes schreef haar een ‘ouderwets lange brief’ van vier kantjes. Hij had al sinds zijn tiende een ‘soort verering’ voor oude voorwerpen die van zijn familie waren geweest. Die noemde hij in navolging van Ina Boudier-Bakker ‘dingen met een gezicht’. In de karaktertrekken van grootmoeder Klaver herkende hij zijn eigen grootmoeder, bij wie hij om verhalen over vroeger bedelde. Hij vond het eigenlijk een beetje ‘griezelig’ dat hij het zo eens was met Clare Lennarts boek, hij was immers nog maar 17! Hij zou proberen zoveel mogelijk met jongeren over *Weleer* te spreken, want ‘het bevat zoveel waardevolle uitspraken!’⁷¹ Op zo’n sympathieke brief moest Clare wel reageren. En dat deed ze heel persoonlijk:

Het doet me veel plezier dat je ‘Weleer’ zo’n warm hart toedraagt. Als schrijver heb je altijd min of meer het gevoel dat je boeken als verlaten en vaak onbeminde kinderen over de wereld zwerven. Dan is het erg prettig om te merken dat iemand van ze houdt en begrijpt wat je voor de geest zweefde. [...] Blijkbaar zijn er toch

meer mensen dan ik vermoedde geïnteresseerd in deze mensenlevens uit een voorbijge tijd. Ik had toch het gevoel het op te moeten schrijven, omdat het nu nog kan. Straks weet niemand dit meer uit eigen ervaring of uit de mond van mensen die het hebben meegemaakt. [...] het is wel zo dat er een periode in mijn leven is geweest, zo omstreeks mijn twintigste jaar, dat het verleden mij niet zo boeide. De toekomst leek zo geheimzinnig toen. Alles kon nog gebeuren. Het leven van mijn grootouders, die alleen het kleine Hattem kenden, leek eng en bekrompen. Toch heb ik altijd veel van ze gehouden. [...] Later merk je toch dat de onderstroom van gevoel en intuïtief begrip die me met Hattem verbond, eigenlijk meer voor me betekende.⁷²

Het is bijzonder dat Clare wel aan buitenstaanders, Warren en Vaartjes, vrij gedetailleerd vertelde hoe ze deel twee wilde opzetten, maar niet aan haar zuster. Eveline Klaver wist alleen dat Clare met het dagboek van Da Doyer aan het werk was en met de brieven van hun ouders.⁷³ In april 1972 maakten de zusjes, vergezeld van Sjoukje Koopmans, Voerman-kenner Henk van Ulsen en Hans Edinga een nostalgische dagtocht naar Overijssel en naar hun gezamenlijke verleden.⁷⁴ Daar deed Clare inspiratie op voor de passages over Luite Klaver en Jan Voerman in het vervolg van *Weleer*.

Magisch gespin

In *Weleer* besteedde Clare Lennart aandacht aan de poezen van haar grootmoeder Klaver in Hattem. Daar waren altijd poezen aanwezig, vaak met jongen. Haar vader Luite zette die katten herhaaldelijk op de foto: ‘Alle poesen op de foto’s hebben lieve, verstandige, wijze gezichten. Grootmoeder zou nooit een “grove kate” nemen [...] en als hoogste lof zei ze soms: “Ja, het is een knappe kate”.’⁷⁵ Alle Klavers beschouwden hun kattenliefde als ‘een familieziekte’.⁷⁶ In Luite Klavers gezin waren er altijd katten, zoals Dolly, over wie Claartje Klaver haar allereerste gedicht schreef. Uiteindelijk hebben al Clare’s poezen stempelkussentjes gewandeld door haar oeuvre.⁷⁷

In haar debuut *Mallemlen* treden de katten ‘Haasje’ en ‘Bobby’ op. Haasje was het pseudoniem van Niki, de poes die Clare wegafgaf toen ze van de Rembrandtkade naar de Steenweg verhuisde en die haar naam leende aan het land Nikitanië in *Prinsesje Mimosa*. Clare’s rode kater Rouska was de ‘Bobby’ uit *Mallemlen*.⁷⁸ Rouska was veruit haar favoriet. Ze had ‘stellig’ het gevoel dat hij zou verongelukken of wegraken, omdat zij te veel van hem hield.⁷⁹ Ze noemde de kater, in de naar hem genoemde bundel uit 1948, een sierlijke kleine prins: ‘Men noemt je een oranje poes, maar eigenlijk heeft je vacht een kleur, die men hoog-amber zou moeten noemen. En precies deze zelfde gouden tint hebben je ogen.’⁸⁰ Hij woonde meer dan vijftien jaar bij Clare en stierf vlak na de oorlog.⁸¹ Daarna kwamen Tom en Kathinka in de Zuilenstraat. Tom was een valse, norse kater.⁸² Het zwervertje Kathinka was een ‘kleine, licht oranje poes met donzig haar en een

pluimstaart, die iets van angorabloed in haar voorgeslacht deden vermoeden'.⁸³

Clare's poezen waren een onuitputtelijke bron van inspiratie voor haar kinderboeken en vooral voor haar columns. Alle lezers van het *Utrechts Nieuwsblad* kenden de namen van haar katten. Iboes dochter Wanja stierf in het voorjaar van 1972 en haar column over Wanja maakte zoveel indruk op de lezers, die al sinds 1961 met de drie poezen meeleefden, dat ze Clare condoleances stuurden: 'Het is ons kind en ik stel me voor dat dit ook bij u het geval is.'⁸⁴ Clare was ervan overtuigd dat Iboe en Gitje verdriet hadden om de dood van Wanja.⁸⁵

Iboe en haar kinderen Wanja en Gitje zijn de troost én de zorg van Clare's oude dag geweest. Haar poezenliefde was altijd al uitbundig geweest, maar werd nu 'een beetje hysterisch'.⁸⁶ Al in *Mallemolen* schreef ze dat ze 'gehoorzaam' de poesen voorzag van een schoteltje melk: 'De machtsquaestie is in ons huis nog lang niet opgelost. De kans van de poesen op het dictatorschap is niet gering.'⁸⁷ Veertig jaar later was het duidelijk wie de strijd om de macht had gewonnen in de Zuilenstraat: 'Ik weet en ik berust daarin dat mijn wilskracht niet is opgewassen tegen die van een kat, laat staan van drie katten.'⁸⁸

Na de dood van Wim van den Boogaard werden haar huisdieren even onmisbaar als een bron van stress voor een ouder wordende vrouw. De verzorging van haar drie lievelingen kostte haar erg veel tijd en energie.⁸⁹ In het kinderverhaal 'De Kattenecht' schreef ze dat ze het werk 'bijna niet meer alleen af kon'.⁹⁰ De koelkast, die haar uitgeverijen Nijgh & Van Ditmar en Bruna Clare aanboden toen ze 'zestig' werd, accepteerde ze alleen omdat ze het kattenvoedsel dan langer goed kon houden. Alle drie aten ze iets anders: Iboe vis, Wanja vlees en Gitje lever. Die maaltijden moest Clare klaarmaken in het piepkleine keukentje, waar je struikelde over vijf (!) kattenbakken.⁹¹ De kieskeurige dieren hadden bovendien een 'eigenaardige manier' om hun blijdschap of opluchting te tonen als Clare na een lange dag weer thuis kwam: dan gingen ze alle drie uitvoerig op de kattenbak. Zodat zij, al vermoeid, weer dat hele regiment kattenbakken moest schoonmaken tot ze tenslotte zo bekaf was dat ze voor zichzelf niet meer kookte.⁹² Ze was altijd beducht voor kattenluchtjes op haar bovenhuis, op het neurotische af. 's Nachts kwam ze haar bed uit als ze hoorde dat de katten een grote boodschap hadden gedaan.

Voor kattenharen was ze niet bang: de katten sliepen bij haar op bed. Hun 'magische gespin' moest haar beveiligen tegen de boze wereld met zijn onoplosbare en onzinnige problemen: 'Vooral in periodes van verdriet en zorg zoals ook kinderen die kennen, nam ik de poes mee naar bed, omdat ik anders ging tobben en de slaap niet kon vatten. Ook nu nog heb ik de neiging zodra ik in bed lig en het licht uit is te gaan denken aan verontrustende of verdrietige dingen. Aan nare brieven die ik nog moet schrijven of ontvangen heb, aan omgehakte beminde bomen, aan geldzaken die me altijd het gevoel geven in een doolhof rond te dwalen, aan zeehonden, zwerfpoesen, alarmerende berichten en nog zoveel.'⁹³

Zwerfkatten en nestjes kittens die afgemaakt moesten worden vervulden haar met

schuldgevoel. Als het poezen betrof, voelde ze zich 'net zo ethisch als Hedwig' uit *Van de koele meren des doods* van Frederik van Eeden.⁹⁴ Dus bracht Clare voedselresten van haar kieskeurige katten naar een onbemiddeld gezin in de naburige steeg en zorgde voor de katten van kennissen die met vakantie waren.⁹⁵ Dan ging ze een paar keer per dag naar de pleegpoezen aan de overkant toe 'voor verzorging, gezelligheid en conversatie met de poesen.'⁹⁶ Clare's eigen poezen mochten nooit lang alleen blijven. Vanwege de handenbindertjes ging ze zelden een nacht van huis.⁹⁷ Toen Wim nog leefde gingen Kathinka en Tom mee naar het buitenhuisje in Maarn.⁹⁸ Na Wims dood was ze zo bezorgd om haar poezen, dat ze met een oppas in de Zuilenstraat bleven.⁹⁹ Haar nichtje Gerda Klaver zorgde er eens voor. Ze ging even bij Eveline Klaver pianospelen en toen Clare vroeger terugkwam dan verwacht, was ze vreselijk kwaad dat Gerda de poezen alleen had gelaten. Van schrik bood Gerda zich nooit meer aan als oppas.¹⁰⁰ Ook straatgenoot William Kuik paste een week op de katten.¹⁰¹ Het werd een enerverende ervaring: 'Ze had me gewaarschuwd dat de oude poes nors was, die vloog me de tweede nacht naar de keel. Ik heb 'm geranseld met een riem. Het was een kreng.'¹⁰²

Ondanks de vermoeienissen kon Clare haar poezen niet missen. Als jonge vrouw was ze al in alle staten als een kat ziek was of te lang wegbleef. Later werd dat erger. Bang om haar schatten kwijt te raken, beperkte Clare haar katten in hun vrijheid. Rouska had nog in 'de tuin van niemand' achter de Steenweg mogen zwerven, maar Tom en Kathinka mochten alleen iedere avond over het trottoir tot de hoek van de Zuilenstraat lopen en terug, terwijl Wim en Clare de wacht hielden.¹⁰³ De laatste drie poezen mochten alleen op het plat van de buitenlucht genieten.¹⁰⁴ Omdat ze voortdurend binnen waren, beschouwden Iboe, Wanja en Gitje het huis als hún terrein. Bezoek vonden ze alle drie iets afschuwelijks, beweerde Clare.¹⁰⁵ Als er gasten waren, zagen de poezen op de een of andere manier steeds opnieuw kans onderwerp van gesprek te worden.¹⁰⁶

Een buurvrouw van nummer 3bis herinnerde zich wat beledigd, maar ook wel bewonderend: 'Als ik haar tegenkwam zei ze altijd: 'Dag mevrouw Hoogakker, hoe gaat het met uw katten?' En daarna vroeg zij mij pas hoe het met mij ging.'¹⁰⁷ Zelfs de kattenliefhebbers onder Clare Lennarts vrienden vonden haar kattenliefde obsessief en dachten dat de poezen belangrijker waren voor haar dan mensen. Als de katten niet om haar heen waren, had ze een onrustig, heimwee-achtig verlangen naar ze als naar een zeer geliefd mens. Haar eeuwige angst voor verlies concentreerde zich, na de dood van Wim, op de poezen: 'Niets of niemand op de wereld kan mij eigenlijk raken. Alleen als er met mijn poesen iets zou gebeuren... en dan? Ik weet het niet, ik weet het niet...'¹⁰⁸ Zoals Clare Lennart zich in haar liefde voor Frans Coenen totaal had overgegeven aan zijn wensen, zo liet ze zich nu overheersen door haar liefde voor de katten. Ze was hun slavin en Wanja, Gitje en Iboe waren het centrum van haar leven. Bij monde van haar 'zeer intelligente poes Iboe' zei ze: 'Jullie hebben immers ons. Waar heb je dan nog mensen voor nodig?'¹⁰⁹ De zorg voor de katten mocht dan zwaar zijn, de omgang met mensen was

vaak belastender voor Clare Lennart. De poezen konden niet zien dat zij ‘oud en lelijk’ was.¹¹⁰ Poezen waren de enige wezens in haar wereld die haar geen strijd kostten. Door mensen voelde ze zich bijna altijd bedreigd en je bedreigde haar vlugger dan je dacht.¹¹¹

Clare Lennarts kattenliefde was echter wel realistisch. Ze stak de negatieve eigenschappen van poezen niet onder stoelen of banken. Zij kon met vuur en sentiment vertellen hoeveel zij van poezen hield, maar ze zou nooit vergeten dat het roofdieren zijn, met hun eigen recht op klauwen en gekrijs.¹¹² Toen ze samen met Eveline en Hans Edinga het lijkje van Wanja (‘verpakt als zorgvuldig verholde Sinterklaassurprise’) ging begraven in de bossen bij Maarn, gaf zij Edinga heel nuchter aanwijzingen, ‘zonder een zweem van aandoenlijkheid’.¹¹³

De toverkracht van de kat

Clare Lennart was niet de enige auteur met een grote liefde voor katten. Onder Nederlandse schrijvers zijn veel poezenliefhebbers, zoals Jan Wolkers, W.F. Hermans, Gerard Reve, Godfried Bomans, Rudi Kousbroek, Cees Buddingh’ en Ina Boudier-Bakker. Menno ter Braak liet zich uitvoerig fotograferen met een kat. Simon Carmiggelt beleed zijn kat-ofilie in zijn columns in *Het Parool* (‘dan maar weer eens over de poes’) en verzamelde ze begin jaren vijftig in *Poespas*, dat onlangs nog herdrukt werd.

Schrijvers zijn grote delen van de dag thuis en hebben tijd en aandacht voor hun lievelingen met wie ze zo intensief samenleven. Poezen zijn, vice versa, ook gek op huismussen. Wie kan de grillen die opkomen in het brein van een kat doorgronden, vroeg Clare zich af.¹¹⁴ Poezen zijn vooral geliefd omdat ze zo raadselachtig zijn en schrijvers er veel van hun eigen karaktertrekken op kunnen projecteren. Om hun geheimen te ontraadselen, verplaatsen schrijvers zich vaak in een kat, zoals het veelgeprezen *Dagboek van een poes* van Remco Campert, geschreven door ‘Poef’. Of schrijvers het nu realistisch, fantastisch of wetenschappelijk aanpakken, steeds proberen ze de kat nabij te komen. Maar door het mysterieuze van de dieren houdt de verbintenis tussen mens en kat altijd iets mythisch. Volgens Onno Blom is de poes in de literatuur ‘haast een mens van hogere orde’.¹¹⁵

Clare Lennart beschouwde katten als sprookjesdieren die kunnen toveren, als metafysische wezens. Haar intieme omgang met de poezen was deels gebaseerd op een grote belangstelling voor ‘magie’.¹¹⁶ Ze dacht dat zwarte katten geluk brengen: ‘Met zwarte poesen heb ik altijd het gevoel gehad, dat ze mij welgezind waren en een soort tooverkracht bezaten. Maar het is natuurlijk geen echt geloof, alleen maar zoo’n niet uit te roeien gevoel in je. Dwaas eigenlijk en ook wel een beetje grappig.’¹¹⁷ Voor Frans Coenen beschreef ze iedere ontmoeting met een zwarte poes gedetailleerd. Hoewel ze haar eigen bijgeloof niet serieus wilde nemen, was het zien van de zwarte ‘hemelboden’ een probaat middel tegen haar niet-aflatende angsten.¹¹⁸ Kon ze zo’n ‘pikzwarte, echte toverkat’ aaien, dan voelde ze direct iets van ontspanning.¹¹⁹

Voor Clare Lennart was de scheidslijn tussen kat en mens dun. Ze observeerde haar katten zeer nauwkeurig, ging met ze om als mensen, sprak met ze en was ervan overtuigd dat ze de dieren soms kon ‘verstaan’.¹²⁰ Ze dichtte poesen, en haar eigen poesen in het bijzonder, literaire aspiraties toe. Dat begon al met de spelling. Zoals veel poezenliefhebbers gebruikte zij uitsluitend de meervoudsvorm ‘poesen’. Clare Lennart legde een verband met de vorm van de letters: de s is rond, de z is hoekig.¹²¹

Clare portretteerde katten graag als dichters. Ludo Maree uit *Serenade uit de verte* debuteert met een verzenbundel *Satinettes*, ingeblazen door zijn zwarte kat Satin.¹²² Rouska ‘schrijft’ in zijn jongelingsjaren een aantal liefdesverzen, die hij Rouskiades noemde.¹²³ Rouska kon met de stilte spreken en dicteerde zijn wijsheden aan zijn vrouwtje: ‘Wat niets lijkt, is iets en wat iets lijkt, is niets. Het leven is een kat en muizenspel van iets en niets. Schrijf dat op met je pen. Het is misschien ‘iets’. We moeten altijd proberen ‘iets’ te vangen.’¹²⁴ Al Clare’s katten hadden literaire talenten en schreven verzen met hun lichaam: ‘Met hun gestrekte poten, hun naar de warme gloed gekeerde buik, hun tot een spleetje dicht geknepen groene ogen bezingen ze de goedertierenheid van de kachel. Met de curve van een hoge rug en een armdikke staart maken ze felle hekeldichten. Hun gedoken, met de buik langs de grond sluipen is een ode aan de jacht, al is het dan niet anders dan de jacht op muggen en vliegen. Met een rechtstandig omhoog gestoken staart en een paar dwarse sprongen maken ze een vrolijk dansliedje.’¹²⁵

Een verwijzing naar Kater Murr ontbreekt zelden in Clare Lennarts romans.¹²⁶ De snoeverige schrijvende kater treedt in 1970 ook op in haar geestige ingezonden brief in *Elseviers Weekblad* onder de titel ‘Protest van het Dolle Lapje.’ Het was een ironische reactie op een artikel over hondenboeken door de begaafde kat Iboe Mignon (geboren Lapje).

Het is toch algemeen bekend dat de kat op het gebied van literatuur veel meer presteert dan de hond. Honden zijn simpele zielen. Zij zijn gauw uitgepraat over zichzelf en men is over hen gauw uitgepraat. Stel daar tegenover de diepzinnige, problematische, mysterieuze mentaliteit van de kat, haar gespleten persoonlijkheid, de vreemde overgangen van het angelieke naar het duivelse, de voor mensen vaak beangstigende contacten met het bovennatuurlijke en met het dierlijk oerwezen. Om kort te gaan, de kat heeft een uitgesproken artistiek temperament. Men vindt al deze contrasten, hoewel in mindere mate, ook in de persoonlijkheid van de artistieke mens. Zie bijvoorbeeld de kattomanen Baudelaire en Gerard Kornelis van het Reve. Wij katten hebben geen mevrouw Mina Miaaw of heer Roei Crollius nodig om onze innerlijke gevoelens te verwoorden. Wij kunnen dat zelf, zonder menselijke bijstand. Wij hebben onze eigen auteurs. Onze Kater Murr werd wereldberoemd door zijn zowel geestige en scherpzinnige als ontroerende jeugdherinneringen. Hij schreef die op de achterkant van zijn meesters manuscripten en daardoor zijn zij bewaard

gebleven. [...] En is het u bekend dat Jan Hanlo zijn indertijd zoveel opzien barend gedicht ‘Ote, ote boe’ ontleende aan een manuscript van zijn kat? [...] Gelukkig beschikken katten over sterke suggestieve en hypnotische gaven en zijn zij er vaak in geslaagd hun mensen er toe te brengen de kattelijke gedachtewereld op schrift te stellen. Gezien dit alles kunnen wij katten de paternalistische houding van de mensen opzichte van onze literaire prestaties niet langer accepteren.¹²⁷

Andersom beschreef Clare Lennart mensen als poezen, zoals Sylvia Lion in *De blauwe horizon*: ‘Ze maakt haar toilet de hele dag door, telkens wanneer haar dat zo eens invalt, even charmant en precieus als een poesje dat zich wast. [...] Heel het manueel van de poes: het sierlijk opgeheven pootje, het lieve roze tongetje, de decente manier, waarop ze argeloos en of het zo hoort indecent vermag te zijn, men vindt het weer in het gracieus gebaren van Sylvia Lion. Zo kan ze uren liggen, een hoopje welbehaaglijkheid in de uitstralende warmte van de kachel.’¹²⁸

Clare Lennart is zelf ook in poezentermen beschreven. Journaliste Eva Hoornik merkte halverwege een interview ineens dat ze dezelfde helgroene ogen als de poes had.¹²⁹ Rico Bulthuis noemde haar, na ruim dertig jaar vriendschap, ‘een ondoorgroendelijke kat’. Ze had een katse neiging tot solitair leven, een voorkeur voor warmte en lange rustpauzes op de divan. Net als een poes was Clare gehecht aan haar huiselijke omgeving, maar ze voelde zich even goed in haar element in de vrije natuur. ‘Met andere mensen kan ik alleen maar op kattenmanier verkeren’, zei ze zelf.¹³⁰ Haar gereserveerde aard zorgde voor een afstandelijke houding ten opzichte van vreemden, ze keek altijd eerst de kat uit de boom. Dan kwam ze soms zo hooghartig over als Couperus’ kat Imperia.

Het poesenboek

Clare stond in heel Nederland bekend als ‘kattomaan’.¹³¹ Die status bezorgde haar een enthousiast lezerspubliek onder volwassenen en kinderen. Kinderen vroegen ‘mevrouw Aai Penneman’ om een kitten uit het nestje van *Kathinka uit de Kattesnorstraat*.¹³² Ook leverde deze niche haar opdrachten op. Voor *Het Parool* had ze in 1961 *Het Katten ABC* van de Britse auteur Beverley Nichols vertaald.¹³³ Het is een geestige beschrijving van de gewoontes van katten, aan de hand van het alfabet. Bijvoorbeeld ‘G= geeuwen’ en ‘L= liefdesbetuiging’.¹³⁴ Vanzelfsprekend schreef ze in het eerste nummer van *Onze katten. Nederlands Katten-Tijdschrift* het openingsverhaal.¹³⁵

Clare’s grootste kattenproject, een bundel met literaire verhalen over poezen, kreeg gestalte in 1971, maar in 1954 en 1955 correspondeerde ze al druk met Jan-Peter Barth over hun ‘poesenboek’. Ze zochten allebei naar geschikte verhalen en vroegen bevriende literatoren om een bijdrage. Zo vroeg Barth aan Lucebert om kattengedichten en -tekeningen, maar Lucebert had het veel te druk met ‘onpoeselijke zorgen’.¹³⁶ Jan Greshoff en Marnix Gijsen, ‘poesieliefhebber bij uitstek’, wilden wel meedoen.¹³⁷

Eind december 1954 had Barth een complete opzet van het boek klaar. Hem stond een mengelmoes van feiten, tekeningen, foto’s en verhalen voor ogen, gecombineerd met een ‘korte historische ontwikkeling van het katten’.¹³⁸ Toch bleef het manuscript, waarschijnlijk wegens geldgebrek bij Stols, bij Clare Lennart in de la liggen. In haar eerste gesprek met Nijgh-uitgever Van Dam van Isselt bracht Clare haar ‘poesenboek’ direct ter sprake, maar daar zag hij niets in.¹³⁹

Ook Dolf Verroen was in 1959 benaderd om een verhaal voor Clare’s kattenboek te schrijven.¹⁴⁰ Ze vroeg hem begin jaren zeventig om samen met haar het oude Stols-plan nieuw leven in te blazen. Verroen zag dat als ‘enorm bewijs van vertrouwen’ en hoewel hij niet zo ‘kattig’ was als Clare, hield hij wel genoeg van katten en literatuur om met groot plezier aan de bundel te werken. Ze keken kritisch naar de bijdragen die Clare nog in portefeuille had en kozen allebei verhalen van schrijvers die ze mooi vonden, zoals Louis Couperus’ ‘Imperia’ en het ontroerende sonnet van P.C. Hooft: ‘Lijckdicht op sijne huiskat’.¹⁴¹ Het verhaal van Marnix Gijsen ‘De genezing van de eerwaarde Pater Brosius’

haalde de selectie eveneens. In de verantwoording schreven ze: ‘Wij zijn voornamelijk op onze eigen voorkeur afgegaan, zodat dit eigenlijk een verantwoording van onze onverantwoordelijkheid is. Wij werden hierin trouw bijgestaan door Iboe, Gitje en Wanja, die hun uiterste beste hebben gedaan de verhalen zoveel mogelijk door elkaar te gooien, er op te gaan liggen en er hun nagels aan te scherpen.’ Sommige Nederlandse verhalen werden speciaal voor de bundel geschreven door Hans Edinga en Eveline Klaver. Clare wilde echter vooral verhalen opnemen van belangrijke buitenlandse auteurs.¹⁴² Ze vertaalde enkele verhalen zelf zoals ‘De lange kat’ van Colette en ‘De goedheid van de goede God’ van Francis Jammes.¹⁴³ Ze schreef ook de introductie ‘Over katten’, waarin ze stelde: ‘De kat is een vrij wezen en alleen op basis van wederzijdse onafhankelijkheid kunt u vriendschap met haar sluiten.’

Clare Lennart met poes Wanja. Foto Cor Stutvoet, Den Haag. Collectie familie Klaver.

Dolf Verroen kreeg Uitgeverij Ankh-Hermes warm voor het boek. Nu zou Clare's grote wens eindelijk uitkomen. Er was nog één obstakel: de portretfoto's. Haar onzekerheid stak weer de kop op, ontdekte Verroen:

Toen Cor Stutvoet foto's van haar kwam maken protesteerde ze heftig: 'Ik doe het niet. Ik hoor ze al zeggen: kijk dat ouwe wijf eens. Je moet er eens op letten hoe ze op foto's van oudere mensen in de krant reageren. Net pooiers.' Ten slotte deed ze het toch. Ze liet zich (eigenlijk niet zonder welbehagen) in alle kamers, dan weer met en dan weer zonder poes fotograferen. En toen Stutvoet na afloop bloemen voor haar ging kopen en haar die gaf met de woorden 'mevrouw, u bent een koningin', reageerde ze geenszins vereerd en op de trap zei ze tegen mij: 'Nou zeg, ik ben liever een boerenmeid, hoor.' Giechelend liepen we naar boven en opgelucht meende ik dat het fotoprobleem nu voorbij was. Het tegendeel was waar. Er deugde geen enkele foto. Ze keurde ze praktisch allemaal af. Op de ene was ze te oud, op de andere te lelijk en op de volgende leek ze helemaal niet. Enzovoort. Uiteindelijk koos ze die foto's, waar niet zij, maar de poes het best op stond.¹⁴⁴

Door de luchtige opmaak, het luxe, zware papier en de met zorg uitgezochte illustraties is *Over katten* een mooi boek geworden, één groot literair compliment aan de poes. Jammer dat het niet 'Over poesen' heet.

Opgewekt en levendig

Het werk aan het poezenboek en het succes van *Weleer* deden Clare veel plezier. Dat er met *Weleer* een 'nieuwe Clare Lennart' in de boekhandels lag, zorgde voor een kleine impuls in de verkoop van haar romans. Bij de herdrukken, bijvoorbeeld van *De blauwe horizon* en *De ogen van Roosje* en de omnibus *Vlinders tussen de stenen* verschenen enkele recensies. Ze waren redelijk positief. Het is niet verrassend dat Clare's dertig tot vijftien jaar oude romans werden afgezet tegen de moderne literatuur. Zo zei C.F. de Vries over *De ogen van Roosje*: 'De romans van Clare Lennart hebben een even grote toets van echtheid als de meest morbide en choquerende bekentenis van nu. Het is alleen een ander soort van echtheid, gesproken uit een andere mentaliteit, een ander decennium en een andere achtergrond. Maar daarom niet minder waar, en onder alle idealiserende romantiek niet minder schroeiend en schreiend en eerlijk-analyserend dan de rauwste auto-biografie!'¹⁴⁵ Alleen de zesde druk van *De blauwe horizon* bleek niet meer houdbaar, verzuchtte een recensent: 'Misschien zou het ons dertig jaar geleden nog wel iets gedaan hebben – nu echter zeggen we er, met alle respect voor de niet-onbegaande schrijfster, 'neen' tegen, omdat we haar uit de vergetelheid weer te voorschijn gehaalde roman niet veel anders kunnen zien dan een toch wel héél zwakke naglans van Couperus' *Eline Vere*.¹⁴⁶

Clare Lennart gaf na 1969 niet veel lezingen buiten de provincie Utrecht, maar ze bleef actief in literair Nederland. In het turbulente spellingdebat keerde ze zich tegen het voorstel de spelling ingrijpend te veranderen en woorden als 'sosjaal', 'odeklonje' te schrijven.¹⁴⁷ Ze bezocht de vergaderingen van de PEN en de VVL en ging trouw naar de Zeister Litteraire Kring.¹⁴⁸ Ook was ze lid van het comité dat in december 1971 de viering van de tachtigste verjaardag van J.C. van Schagen organiseerde.¹⁴⁹ Op 20 november 1971 kwam het comité bijeen.¹⁵⁰ Bij de aansluitende lunch in De Lage Vuursche was Clare de tafeldame van Hans Warren en de enige vrouw in het gezelschap. Dat was een positie waar ze – lichtelijk koket – eigenlijk wel van genoot. Ze had graag mannen om zich heen en vond het bijvoorbeeld prettig om in haar mantel geholpen te worden. Gesprekken met mannelijke collega's stimuleerden haar in haar werk. Ze waakte ervoor om als weduwe in een 'eenzijdige wereld' van louter vrouwen terecht te komen.¹⁵¹

Daarom ging ze ook naar de auteursdagen van uitgeverij Nijgh & Van Ditmar in Kasteel Sterkenburg in Driebergen. Daar ontmoette Clare Lennart onder anderen C.J. Kelk, Piere Dubois, Johan van der Woude en jongere auteurs zoals Wim Hazeu.¹⁵² Cees Kelk sprak uitgebreid met haar op 16 september 1972 en vond haar 'opgewekt en levendig als nimmer'. Hij nodigde haar uit om hem te komen opzoeken als zij in Gelderland was en ze gaf hem een halve belofte om langs te komen.¹⁵³

Ze publiceerde nu vooral kritieken over auteurs die haar persoonlijk nabij stonden.¹⁵⁴ Zo was ze heel positief over *Tien huizen – duizend levens*, het boek van Hans Edinga over Ina Boudier-Bakker. Ze was bijzonder blij dat 'het vertekende beeld, dat velen van Ina Boudier-Bakker in zich omdragen door deze biografie eindelijk op zakelijke wijze wordt rechtgezet. Het is onzinnig om een vrouw van haar formaat als mens en als schrijfster af te doen met de kwalificatie 'snoezig'.¹⁵⁵ Een andere Utrechtse collega, C.C.S. Crone, eerde ze in een lezing bij de presentatie van de herdruk van Crone's *Schuiftrompet* op 15 september 1972.¹⁵⁶ Ze vond dat Crone doordrong tot in het hart van het leven van kleine onaanzienlijke mensen in Utrecht: 'Onder zijn pen begon dit kleine leven te tintelen, te glanzen zelfs. Hij zag het aan met deernis, absoluut zonder intellectuele hoogmoed. In bijna al zijn verhalen gaat het navrante op onduidelijke manier samen met een heel eigen soort zacht grappigheid. [...] Alles wat Crone heeft geschreven is doordrenkt van deernis voor de kleine mens in zijn kwetsbaarheid, van poëzie en van die zachte grappigheid, die aan zijn verhalen een zo geheel eigen bekoring verleent.' Clare heeft genoten van het Utrechtse avondje, waarop ze ook Jaap Romijn weer eens zag, en dat iets uitstraalde van 'gezelligheid, intimiteit, saamhorigheid van veel Utrechters onder elkaar'.¹⁵⁷

'Hoe hartbrekend is verhuizen'

Een grote klap voor Clare Lennart was het overlijden van Fré Dommisse op 13 juni 1971. Zij was maar kort ziek geweest en was 'naar de geest' nooit oud geworden, schreef Clare Lennart in een necrologie: 'Er leefde tot het laatst toe in haar nog een jeugdig

elan, een verlangen om dingen te doen, om dit en dat te gaan zien. ‘Wij moeten samen toch nog eens...’ zei ze vaak als ik bij haar of zij bij mij op bezoek was en dan kwam ze met een of ander leuk plan voor de dag. Hoeveel hadden wij samen nog moeten doen!’ Clare heeft haar ‘vriendin als geen ander’ een paar dagen voor haar dood nog aan haar ziekbed bezocht. Zij roemde Dommisse’s talent voor vriendschap: ‘In deze absoluut niet aardige, harde, agressieve, jaloerse, egoïstische samenleving was zij een kleine kern van goedheid. Heel veel mensen zullen een leegte voelen nu zij er niet meer is en haar oprecht betreuren. Zoals ik.’¹⁵⁸ Met Dommisse’s partner Dina de Jong bleef Clare bevriend.

Sjoukje Koopmans vulde de opengevallen plaats van Fré Dommisse enigszins. Sjoukje was lerares Engels en Nederlands, lid van de Zeister Litteraire Kring en schreef enkele gedichten en verhalen in het Fries.¹⁵⁹ Clare en zij spraken vaak over Engelse literatuur en vooral over poezen. Sjoukje had uit Engeland enkele notitieboekjes meegenomen met afbeeldingen van poezen. ‘Misschien gaan de poesen er op een schemeravond wel in schrijven,’ had Sjoukje gezegd.¹⁶⁰ Het cadeau inspireerde Clare tot het kinderboek *Notitieboek voor poesen*, dat werd ‘volgeschreven’ door Iboe, Wanja en Gitje. Dolf Verroen bracht Clare in contact met de jonge uitgevers Paul Arnoldussen en Peter Smulders van Uitgeverij Pandora.¹⁶¹ ‘Uit sympathie’ bracht Clare Lennart dit werkje onder bij de twee enthousiaste heren en niet bij haar vaste uitgeverij voor kinderboeken, Holland. De al even jonge tekenaar Jeroen Bons verzorgde de illustraties, waar ze heel tevreden over was. Ze verheugde zich erg op het verschijnen van het boekje, maar het duurde langer dan verwacht omdat er financiële moeilijkheden waren. Pas toen het Pandora-fonds werd overgenomen door Bert Bakker, kon het boekje verschijnen. Toen was het inmiddels al 1973.¹⁶²

Het laatste verhaal in *Notitieboek voor poesen* heet Vêr-huizen: ‘We gaan vêr-huizen’, zegt Iboe, ‘en dat is heel verschrikkelijk. [...] Dan ga je naar een heel ver huis.’ De poesen hebben gezien dat het vrouwtje hilde en willen haar troosten. ‘Maar Iboe moet er nog eens over nadenken. Zij is nog een beetje boos op de vrouw vanwege dat vêr-huizen. Maar tenslotte zegt ze: ‘Nou goed, ik doe mee. Ik houd toch ook wel veel van haar. Misschien kan ze het niet helpen. Misschien móet ze wel vêr-huizen, van de burgemeester of van de huisbaas. Maar ze zou een beetje flinker moeten zijn. Zo nu en dan eens blazen of krabben. Doe ik toch immers ook.’¹⁶³

Inderdaad had Clare Lennart eind 1971 gehoord dat ze zou moeten verhuizen uit de Zuilenstraat, op last van de burgemeester, die technisch gezien haar huisbaas was. Ze huurde haar bovenhuis namelijk van de gemeente Utrecht, die ook de eigenaar was van het gebouwencomplex achter de Zuilenstraat, waarin Het Catharijneconvent is gevestigd. Op 17 juli 1970 besloot minister Marga Klompé om Het Catharijneconvent te gaan exploiteren als Rijksmuseum voor religieuze kunst. Voor de nieuwe functie moest het middeleeuwse Catharijneconvent grondig gerestaureerd, verbouwd en uitgebreid worden. Er kwam onder andere een nieuwe ingang aan de Lange Nieuwstraat.¹⁶⁴ In

september 1971 kwamen de plannen in een stroomversnelling. Volgens het bouwplan zou een gedeelte van het benedenhuis Zuilenstraat 10 moeten verdwijnen, mét Clare’s geliefde platte dak. In het voormalige gymnastieklokaal naast haar woning zouden de timmerwerkplaats en personeelsruimten van het museum komen. Bovendien zou zo’n verbouwing een paar jaar lang voor lawaai en rommel gaan zorgen. Voor de bewoners van Zuilenstraat 10 moest een (tijdelijke) oplossing gezocht worden.

Na de eerste tranen ging Clare van zich afkrabben en bond ze de strijd aan met de instituties. De afdeling Monumenten bood haar een paar huizen aan, maar die vond ze ongeschikt. Ze eiste een plat dak waar haar poezen veilig konden spelen. Dus zocht ze ook zelf naar geschikte huisvesting, in Utrecht en daarbuiten. In haar plakboek plakte ze een foto van een laag wit koloniehuisje in Frederiksoord en schreef erbij: ‘Huisje van mijn dromen’. Ze had, al vanaf de jaren dertig, een heel levendig beeld van haar ‘droomhuis’. Nog altijd droomde ze van huizen, maar nu ze ouder werd, werden de huizen wel steeds kleiner.¹⁶⁵ De droom werd ook steeds specifiek:

Een klein huis ergens over de Gelderse IJssel, liefst een oud boerderijtje, dat wat gemoderniseerd is en geen mankementen als een lekkend dak of vochtige muren mag hebben. Het moet minstens drie, niet al te kleine kamers en een keuken bevatten. Het moderne comfort mag, wat mij betreft, beperkt blijven tot licht, dat zonder moeite aan- en uitgedraaid kan worden en stromend water. Om het huis heen moet een niet te kleine tuin zijn, waar enige hoge bomen moeten groeien. Ik heb een voorkeur voor een linde, een rode meidoorn, sering en appelbomen. De tuin moet omringd zijn door een brede gracht of sloot en de toegang moet gevormd worden door een soort poortgebouwtje, dat met deuren kan worden afgesloten. [...] In dat poortgebouwtje moet een sympathieke kabouter (eventueel een kabouter-echtpaar) wonen als poortwachter. Ik wil graag een kabouter voor deze functie omdat ik van kind af zo op kabouters gesteld ben geweest en ook omdat je dan waarschijnlijk geen moeilijkheden krijgt over de vijfdaagse werkweek, zegeltjes plakken e.d.¹⁶⁶

Zulke huisjes, ook zonder kabouterportier, lagen echter niet voor het oprapen. En nergens vond Clare het bordje ‘Kasteel te huur’ weer terug. Ze zocht enige tijd een koophuis in Hattem en stelde Dolf Verroen voor om samen twee kleine huisjes in Drenthe te betrekken.¹⁶⁷ Had ze gehoopt dat Dolf, net als de schaapherder in *Het vrouwtje Tamarinde*, haar gezelschap zou gaan houden, ver van de drukke stad? Maar Dolf, die bijna dertig jaar jonger was, paste wél in de moderne tijd en had méér realiteitszin.¹⁶⁸ Hij sloeg het voorstel af omdat hij het niet betalen kon en ook geen geld van haar wilde lenen.

Het dagdromen over boshuisjes en onpraktische landhuizen was altijd een manier geweest het leven in de rumoerige, stenige stad vol te houden.¹⁶⁹ Want ze wist nooit helemaal zeker of ze wel écht naar ‘buiten’ wilde. Altijd twijfelde ze tussen de oude

stad en het groen: ‘Als ik oud word, denk ik soms, ga ik in een bos wonen met niets dan dieren, bomen, groen om mij heen. Maar ik weet niet of ik het ooit zal doen.’¹⁷⁰ Zelfs nu ze haar geliefde huis zou moeten verlaten, was het geen uitgemaakte zaak dat ze terug zou gaan naar haar geboortegrond.

De dreigende verhuizing heeft Clare’s leven in 1972 totaal beheerst. Ze sprak er met iedereen over, schreef er in iedere brief over en wijdde er een column aan:

Het huis staat nu nog zo argeloos om me heen, zo vriendelijk en vertrouwd, zo precies aangepast aan mijn behoeften. Het is doordrongen van wat in de vele jaren dat ik het bewoonde, heb beleefd, aan geluk, aan verdriet. Het gonst van de herinneringen. Het spreekt van liefde, het spreekt van sterven, ik ken er iedere tree van de steile trappen, ik ken de dag-geluiden, de nacht-geluiden, ’t roekoeën van de duiven in de morgen, de klagende kreet van de uil. Mijn poesen zijn er opgegroeid van baby-katjes tot bejaarde, hoewel lang niet altijd bezadigde dieren. [...] Ach, hoe treurig, hoe hartbrekend is verhuizen! Zal ik behalve de meubels ook de herinneringen, de dromen, de verbondenheid met de jeugd, met mijzelf van vroeger mee kunnen nemen?¹⁷¹

Voor al de onzekerheid over de verhuizing maakte haar onrustig. Omdat zij maandenlang niet wist of zij moest verhuizen of wanneer, kwam ze nauwelijks toe aan het schrijven van het tweede deel van *Weleer*. Begin juli 1972 zorgde het ministerie van Binnenlandse zaken voor flinke vertraging van de bouwplannen door een sluitende begroting te eisen van de gemeente Utrecht. Pas in 1974 zouden de restauratie en verbouwing van het Catharijneconvent echt kunnen beginnen. Voorlopig kon Clare op haar bovenhuis blijven wonen.

‘Zo niet bij haar behorend’

Langzamerhand was Clare’s lichamelijke conditie achteruitgegaan. De sigaretten en de vooral de grote stress over de dreigende verhuizing hadden haar hart en vaten aangetast.¹⁷² Ze was kortademig en klaagde tegenover haar zuster over vermoeidheid, maar liet er niemand anders iets van merken. Ze wilde er zelfs niet met haar huisarts dr. F.J.P. Dom, echtgenoot van haar vriendin M.P.L. Dom-Gerritsen, over praten. Ze was bang dat hij haar van alles zou verbieden of een rustkuur voorschrijven. Daar had ze immers geen tijd voor?¹⁷³ Op 17 november 1972 zou zij zoals gebruikelijk een ochtend gaan wandelen met mevrouw Dom. Op de stoep van hun praktijkwoning aan het Hieronymusplantsoen werd Clare plotseling onwel. Dokter Dom liet haar onmiddellijk naar het Diaconessenhuis vervoeren. Het bleek dat zij een ernstig infarct had. Met hartmassage werd ze weer bijgebracht. Na enkele dagen mocht ze de intensive care verlaten en kreeg ze een kamer alleen op de afdeling Hartbewaking.

Zes weken lang lag Clare in het ziekenhuis, waar ze werd verzorgd door diaconessen, protestantse zusters in hun kenmerkende habijten, en door gewone verpleegsters. Ze werd overstroomd met post en bloemen. Niet iedereen in het Diaconessenhuis wist dat mevrouw Van den Boogaard-Klaver de schrijfster Clare Lennart was, maar de boeketten en vele brieven bereikten haar uiteindelijk toch.¹⁷⁴ Ze knapte langzamerhand op en werd weer alert en vol belangstelling voor de mensen om haar heen. Na ruim een week mocht ze bezoek ontvangen. Daar genoot ze van, al voelde ze zich heel ‘moe van binnen’.¹⁷⁵ Indien nodig commandeerde ze het personeel. Een zuster die Dolf Verroen wilde wegsturen omdat Clare moest rusten, ontdekte hoe sterk haar wil kon zijn: ‘Mijn vriend komt helemaal uit Den Haag met zijn gebroken arm. Ik wil hem zien!’¹⁷⁶

Clare’s vriendinnen verheugden zich over de goede berichten. Marchien Eising schreef haar: ‘Ik geloof zeker dat je geest soepel genoeg zal zijn om dit aan te kunnen.’¹⁷⁷ Het viel Clare wél heel moeilijk tussen de vier muren van een kleine ziekenkamer te moeten blijven. Dat ze van de ene op de andere dag passief in bed moest blijven liggen, maakte haar opstandig. Dan kon alleen dr. Dom haar tot rede brengen. Angst voor de dood had ze niet. Ze vond dat ze ‘eigenlijk al lang genoeg geleefd had.’ Ze vond het wel heel jammer dat ze de tentoonstelling van haar vaders schilderijen in het Voerman Museum in Hattem op 2 december niet kon openen.¹⁷⁸ Ze was in gedachten bezig met het vervolg op *Weleer* en sprak daar veel over met haar bezoekers. Ze had inmiddels twee hoofdstukken uitgetypt en één in klad geschreven.¹⁷⁹ Ook miste ze Gitje en Iboe. Ze maakte zich zorgen om haar poezen, hoewel ze veilig bij Eveline woonden. Haar grootste zorg was of ze weer zelfstandig zou kunnen gaan wonen met haar lievelingen.

Op eerste kerstdag genoot ze van het koor dat kerstliederen zong in de gangen van het ziekenhuis. Het herinnerde haar aan de glasheldere hoge stem van de heilsoldate op de Steenweg, naar wie ze vaak was gaan luisteren.¹⁸⁰ Wellicht wist ze dat haar einde naderde, toen ze met Harriët Freezer sprak over een gebeurtenis waar alleen Wim, Frans Coenen en misschien Eveline van wisten, de abortus die ze in 1928 had ondergaan. Ontroerd zei ze tegen Harriët: ‘Ik heb gehoord dat je voor de televisie over je eigen abortus hebt gesproken en vooral hoe je geleden hebt onder het stiekeme ervan. Ik weet dat je veel kritiek hebt gekregen, ik hoorde iemand er onaangenaam over praten, en ik heb je toen verdedigd. En ik wil je iets vertellen, wat ik nog nooit aan iemand verteld heb... ik heb zelf iets dergelijks meegemaakt... heel lang geleden, anders ook... maar toch ... ditzelfde... maar ik heb er nooit over kunnen praten. Daarom vond ik het zo dapper van je en daarom wilde ik je dit ook zeggen. Dan voel jij je misschien minder eenzaam onder de kritiek.’¹⁸¹

Alleen de directe familie wist dat Clare er zo slecht aan toe was dat een tweede hartinfarct fataal kon zijn. Het einde kwam op 30 december, nadat zij ‘s middags en ‘s avonds nog bezoek ontvangen had. Zij had een beetje kou gevat, was soms pijnlijk benauwd, maar dacht niet aan levensgevaar.¹⁸² Zuster Dina de Jong was bij haar. Het was

laat in de avond, haar geliefde moment van de dag, toen Clara Helena van den Boogaard-Klaver stierf, 72 jaar oud.

De volgende dag schreef Hans Edinga aan Eveline Klaver: 'Ik kan 't me niet van Clara voorstellen. Zo vreemd en ongeloofwaardig. Zo niet bij haar behorend. Ik had me zo verheugd op 't tweede deel van *Weleer*. Dat ze dat niet meer heeft kunnen schrijven, vind ik voor haarzelf 't ergste.'¹⁸³ Op verzoek van Eveline verzorgde Harriët Freezer de berichtgeving aan de media.¹⁸⁴ De meeste kranten konden pas op 2 januari 1973 berichten over de dood van Clare Lennart plaatsen. Alle landelijke dagbladen wijdden een necrologie aan de schrijfster van *Twee negerpopjes*, van *De waarheid* tot *De Telegraaf* en haar eigen *Utrechts Nieuwsblad*.¹⁸⁵ Vrijwel alle kranten noemden 1904 als haar geboortjaar. Hans Warren, die haar ware leeftijd kende, schreef in zijn dagboek: 'Het overlijdensbericht van Clare Lennart heeft me getroffen. Zij zag er zo goed uit en vertelde nogal trots dat alle leden van haar familie stokoud werden.'¹⁸⁶

Clare werd bijgezet in het graf van Wim van den Boogaard.¹⁸⁷ Op de zwerfsteen werden haar naam én haar pseudoniem geplaatst. Het was druk bij de uitvaart op 3 januari op Den en Rust in Bilthoven. Zo'n honderd gasten stonden rond het met sparrentakken bedekte graf. Er waren familieleden van de Klavers en de Van den Boogaards en (literaire) vrienden zoals Dolf Verroen, Hans Edinga en zijn vrouw Dien Heidstra, Harriët Freezer, Henk van Ulsen en Miep en Dick van Luijn. William Kuik ontbrak: hij ging uit principe niet naar begrafenissen. Ton van Oudwijk kwam gekleed in een opzichtige zwarte 'weduwenluier'. Er stond ook een jonge vrouw met een vrolijke toef roze bloemen in

Begrafenis van Clare Lennart op 3 januari 1973 op Den en Rust in Bilthoven. Foto uit Herinneringen aan Clare Lennart (1975).

het haar, alsof ze naar een feest ging. Dat was de vrouw die Clare Lennart al zeventien jaar lang 'het bloemenmeisje' noemde. Als vijftienjarig meisje had zij een keer met een hart vol bewondering bij Clare Lennart aangebeld en sindsdien bracht zij haar elk seizoen verse bloemen.¹⁸⁸ Aan het graf sprak Dick Klaver een dankwoord namens de familie. Hoewel in de overlijdensadvertentie 'geen toespraken' stond, sprak Theun de Vries in de aula namens schrijversorganisatie PEN.¹⁸⁹

Iboe en Gitje overleefden hun vrouwtje slechts enkele maanden. Hun literaire krabbels in het *Poesennotaboek* verschenen halverwege 1973. Er werd weinig ruchtbaarheid aan gegeven. Het eerste exemplaar van het fraaie boek *Over Katten* werd in september 1973 aangeboden aan Henk van Ulsen tijdens een feestelijke bijeenkomst.¹⁹⁰ Eveline Klaver voltooide het tweede deel van *Weleer*. Het verscheen pas in 1976 bij Nijgh & Van Ditmar. Dat Clare Lennart de publicatie van haar geliefdste boeken niet meer heeft kunnen meemaken, is even tragisch als tekenend. De gemeente Utrecht had in 1928 – onbedoeld – de schrijverscarrière van Clara Klaver in gang gezet door haar ontslag uit het onderwijs te eisen.¹⁹¹ Precies op het moment dat ze volop aan het werk was met drie projecten die haar nauw aan het hart lagen, maakte dezelfde gemeente haar het werken bijna onmogelijk door te dreigen met een verhuizing.¹⁹² De burgemeester van Utrecht was zich hiervan niet bewust toen hij Eveline Klaver condoleerde met het overlijden van haar zuster met de woorden: 'Haar werk, waarin onze stad zo'n grote plaats innam, zal bij velen de herinnering aan haar levend houden.'¹⁹³

*Gebrek aan fantasie is misschien wel het meest fatale menselijke tekort.*¹⁹⁴